

Τά πρώτα σοσιαλιστικά κράτη δημιουργήθηκαν μέσα σέ συνθήκες υπανάπτυξης -οικονομικῆς καί πολιτικῆς-, ἔντονης ταξικῆς πάλης καί καπιταλιστικῆς περικύκλωσης. Ὁ συγκεντρωτισμός καί ἡ ἐπαναστατική βία ἦταν ἀναπόφευκτα στήν πρώτη αὐτή περίοδο. Ἡ πρωτοπορία ἀγωνιζόταν τότε σέ συνθήκες ἀφάνταστης σκληρότητας, ἐπωμιζόταν ἱστορικές εὐθύνες καί ἦταν πραγματική πρωτοπορία: προφυλακή καί καθοδηγητής τῶν ἐπαναστατημένων μαζῶν, μοιραζόταν μαζί τους τίς στερήσεις καί τούς κινδύνους. Ἡ ἐνότητα πρωτοπορίας καί λαοῦ ἦταν σέ κείνη τήν περίοδο ὀργανική.

Παραταῦτα, μέσα σ' αὐτές τίς ἀφάνταστα δύσκολες συνθήκες, στά πρώτα χρόνια τῆς ἐπανάστασης, στά χρόνια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, τῆς ἱμπεριαλιστικῆς περικύκλωσης καί τοῦ λιμοῦ, ἄρχισαν νά διαμορφώνονται οἱ πρώτοι πυρῆνες τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τῆς δημοκρατίας τῶν σοβιετ. (Οἱ πρώτοι πυρῆνες σοβιετικῆς ἐξουσίας εἶχαν ἐμφανιστεῖ στήν ἐπανάσταση τοῦ 1905-1907). Ἀλλά μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων, καί στό βαθμό πού ἐδραιωνόταν ἡ νέα ἐξουσία, κυριάρχησε ἡ ἀντίστροφη τάση: ὁ συγκεντρωτισμός, οἱ διοικητικές μέθοδοι, ἡ αὐθαιρεσία καί ἡ κρατική βία πού ἐξελισσόταν σέ ἀντεπαναστατική τρομοκρατία. Τό Κράτος ἐδραιωνόταν καί διογκωνόταν. Ἀπορροφοῦσε ὅλο καί περισσότερους τομεῖς τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας. Τό κράτος τῆς ἐργατικῆς τάξης λειτουργοῦσε ὅλο καί περισσότερο ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τάξη, γινόταν ὅλο καί περισσότερο ἕνας γιγάντιος, ἀπρόσωπος καί αὐτονομημένος ὀργανισμός, πού λειτουργοῦσε στό ὄνομα καί (θεωρητικά) πρός τό συμφέρον τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Λένιν, πρίν τό θάνατό του, εἶχε ἤδη διαβλέψει αὐτό τό φαινόμενο καί εἶχε ἐπισημάνει τόν κίνδυνο.

Ἡ παλαιά πρωτοπορία ἐνσωματώθηκε στόν κομματικό καί στόν κρατικό μηχανισμό. Οἱ παλαιοί ἀγωνιστές, τῶν φυλακῶν, τῆς ἐξουσίας καί τῶν διωγμῶν, ὅσοι δέν ἐξοντώθηκαν ἀπό τήν ἀντεπαναστατική γραφειοκρατία, ὀχυρώθηκαν πίσω ἀπό τά γραφεῖα, ἀπόχτησαν ἐξουσία, κοινωνικά καί οἰκονομικά προνόμια. Βέβαια πάντα ἀγωνίζονταν γιά τήν «ἐπανάσταση». Ὡστόσο τά φαινόμενα τῆς ἀλλοτρίωσης, συνέπεια τῆς αὐτονομίας τοῦ κράτους καί τῆς ἐπιβολῆς του στήν κοινωνία ἐπονάματι τοῦ σοσιαλισμοῦ, γίνονταν ὅλο καί πιό ἔντονα: «πόστα», διακρίσεις, ἀξιώματα,

οικονομικά πλεονεκτήματα, δημιουργούσαν κατάσταση και νοοτροπία διευθυντικοῦ και προνομιούχου στρώματος. Ἡ ἐνότητα κόμματος-κράτους και λαοῦ εἶχε ἀρχίσει ἤδη νά διαβρώνεται ἀπό τήν ἀντίθεση.

Τό νέο διευθυντικό και προνομιούχο στρώμα –παλαιοί ἀγωνιστές και νέοι ἀριδίστες πού ξεπρόβαλαν σάν σαλιγκάρια μετά ἀπό τήν καταιγίδα– πιστεύει, μέσα στόν ἰδεολογικό κόσμο ὅπου ζεῖ, ὅτι ἀποτελεῖ τόν θεματοφύλακα και τόν ἀναντικατάστατο ἡγέτη τῆς ἐπανάστασης. Ταυτίζει τήν ἀλήθεια τοῦ μέ τήν ἀλήθεια. Τό συμφέρον του μέ τό συμφέρον τῆς κοινωνίας – και ὅταν πραγματικά ταυτίζεται και ὅταν δέν ταυτίζεται. Πιστεύει (;) ὅτι ἡ ὑπαρξή του εἶναι ἐγγύηση γιά τό σοσιαλισμό. Οἱ ἡγέτες διοικοῦσαν κάποτε μέσα στή μάχη· τώρα διοικοῦν μέσα ἀπό τά γραφεῖα. Καί, καθώς ὁ μηχανισμός διογκώνεται, τούς ἀπορροφᾷ, τούς ἀφομοιώνει, τούς φτιάχνει πλέον ἀντί νά τόν φτιάχνουν.

Ἡ διόγκωση τοῦ κράτους εἶναι ἀνάλογη μέ τή συρρίκνωση τῆς ἐργατικῆς δημοκρατίας. Στήν πορεία τῆς οἰκοδόμησης τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀναπτύσσονται νέες ἀντιθέσεις. Οἱ ἀντιθέσεις τώρα λύνονται μέ τά μέσα τοῦ Κράτους. Οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στό λαό δέν λύνονται ἀπό τό λαό, ἀλλά ἀπό τήν ἀστυνομία, πού γίνεται ὁ ὑπέρτατος θεματοφύλακας τῶν λαϊκῶν συμφερόντων – πάντα στό ὄνομα τοῦ λαοῦ. Τό ὄπλο τῆς κριτικῆς και τῆς αὐτοκριτικῆς τό ἀντικαθιστᾷ βαθμιαῖα τό ὄπλο τῆς ἀστυνομίας. Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες ἡ ἐπαναστατική τρομοκρατία μετατράπηκε σέ τρομοκρατία τοῦ κρατικοῦ και τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ. Κάθε διαφορετική ἀποψη θεωρήθηκε σταδιακά ὡς ἐχθρική. Γενικότερα ἡ διαφορά και ἡ ἀντίθεση, στοιχεῖα δημιουργικά γιά τήν οἰκοδόμηση τοῦ σοσιαλισμοῦ, θεωρήθηκαν παθολογικές καταστάσεις. Μέ βάση τήν ἀρχή τῆς μονολιθικότητας, ἡ κοινωνία ἔπρεπε νά «κανονικοποιηθεῖ» σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἡγετικοῦ στρώματος. Οἱ συνέπειες στήν οἰκονομία, στήν ἐπιστήμη και στήν τέχνη ἦταν ἀπό ἀρνητικές μέχρι καταστροφικές. Τό ἴδιο και γιά τήν πολιτική ὠρίμανση τῶν μαζῶν και γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς θεωρίας. Τέλος, οἱ ἀνθρώπινες συνέπειες ἦταν οἱ περισσότερο τραγικές, μέ

τούς μαζικούς διωγμούς, τά στρατόπεδα συγκέντρωσης και τή μαζική έξο-
ντωση κάθε διαφωνούντος, ὑποπτου, ἢ μή-ἀρεστοῦ στό μηχανισμό.

Ἡ διαδικασία αὐτή διόγκωσης καί αὐτονόμησης τοῦ κράτους στάθηκε συνέπεια τῆς στρέβλωσης τῶν σοσιαλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί μέ τή σειρά της γίνεται αἴτιο. Ὁ κεντρικός σχεδιασμός τῆς οἰκονομίας μετα-
τρέπεται γρήγορα σέ γραφειοκρατικό συγκεντρωτισμό. Τό κράτος ἀποφα-
σίζει γιά τίς μεγάλες οἰκονομικοτεχνικές ἐπιλογές, γιά τήν κατανομή καί
τήν ἀνακατανομή τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, γιά τούς μισθούς, τίς διαφο-
ρές τῶν μισθῶν καί τά προνόμια τῶν «νέων φτωχῶν». Ἡ ἐργατική τάξη
ἀποφαίνεται σέ ζητήματα παραγωγῆς στό δικό της χῶρο. Ὁ ρόλος της βα-
σικά περιορίζεται στό νά ἐφαρμόζει τίς «ντιρεκτίδες» καί νά αὐξάνει κατά
τό δυνατό τήν παραγωγή.

Ἀλλά μέ τήν αὐξηση τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου αὐξάνουν καί τά προνό-
μια τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος. Τό κάθε ἄτομο ἐπιδιώκει τώρα νά ἂ-
ν ἔλθῃ σ' αὐτό τό στρῶμα. Καί ὅταν τό κατορθώσει, ἀγωνίζεται νά μὴν
ἐξωστεῖ. Ὁ κονφορμισμός καί ἡ πολιτική ἀτολμία εἶναι τό ἐπακόλουθο
αὐτῶν τῶν σχέσεων, καθώς καί ἡ ἐκπτώση τῆς θεωρίας καί τῆς πολιτικῆς
σκέψης. Ὁριακά: ἡ ἀμβλυνση τῆς ἐπαναστατικῆς καί γενικότερα τῆς
ἠθικῆς συνείδησης. Τό νέο στρῶμα ἀγωνίζεται τώρα νά συγκρατήσῃ τή
συνοχή του, καθιερώνοντας κριτήρια καί κανόνες ἐπιλογῆς τῶν νέων με-
λῶν καί ἀποβάλλοντας τά μή-προσαρμοσίμα στοιχεῖα. Ἔτσι ἀναπα-
ράγεται, ἀλλάζοντας φυσικά καί προσαρμοζόμενο στίς νέες συνθῆκες,
ἀλλά διατηρώντας μιά ἰδιότυπη κληρονομικότητα¹². Ἀλλά σέ μιά ἱεραρχι-
κή καί προνομιούχα ἐξουσία δέν εἰσέρχονται καί δέν παραμένουν πάντοτε
τά πιό συνειδητά σοσιαλιστικά στοιχεῖα. Ἔτσι ὁ χῶρος τῆς πολιτικῆς γίνε-
ται προνομιούχος χῶρος γιά ἀτομιστές καί ἀδίστακτους.

Τό νέο διευθυντικό στρῶμα ἔχει τό δικό του κώδικα ἠθικῆς, πού ἀπορρέει
ἀπό τήν ἰδεολογική ἀντίληψη τοῦ κοινωνικοῦ του ρόλου: ἀπαιτεῖ ἀπό
τά μέλη του συνέπεια, ἀφοσίωση, ἐργατικότητα, σεμνότητα, σωφροσύνη, ἀλ-
λά ὄχι ἐπαναστατικότητα, ὄχι εὐθύτητα, ὄχι αὐθορμητισμό. Ὁ «συνε-
τός», ὁ «σιωπηλός», ὁ «ψύχραιμος», ὁ γκρίζος, ὁ
ἀνέκφραστος γραφειοκράτης εἶναι ἡ μεταλλαγμένη

καί ἔκπτωτη μορφή τοῦ παλαιοῦ λαϊκοῦ ἀγωνιστῆ. Ἐκπρωτολογία: ὁ καταχραστής, ὁ ἀνεξέλεγκτος φεουδάρχης, ὁ ἄνθρωπος τῆς μαφίας καί τοῦ ὀργανωμένου ἐγκλήματος σύμφωνα μέ τά γραφόμενα στό σοβιετικό τύπο. Ἐπίλογος: Ἐπίλογος.

Ὅσοι οἱ νέες κοινωνίες προχώρησαν μέσα ἀπό ἀντιθέσεις καί μικρότερες ἢ μεγαλύτερες κρίσεις. Ἀντίστοιχα τό διευθυντικό στρώμα δέν ἀναπαράγοταν χωρίς κρίσεις. Ἀλλά ὅταν δέν λειτουργεῖ ἡ ἐργατική δημοκρατία, ὅταν τά αἷτια τῆς κρίσης δέν ἀναζητοῦνται στήν κοινωνική δομή καί στίς σχέσεις ἐξουσίας καί δέν συζητοῦνται στό χῶρο τῆς ἐργατικῆς τάξης, τότε καί οἱ ἀντιθέσεις δέν λύνονται μέ τό μέσον τῆς κριτικῆς. Τότε χρειάζονται οἱ ἀποδιοπομπαῖοι, ὥστε μέ τήν ἐξατομίκευση τῆς εὐθύνης νά καλυφθοῦν οἱ κοινωνικές αἰτίες καί οἱ εὐθύνες τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος συνολικά. Οἱ «ἐκκαθαρίσεις», πολιτικές ἢ καί φυσικές, εἶναι ἡ τερατογένεση πού πρόκυψε ἀπό τή στρέβλωση τῆς κοινωνικῆς καί τῆς ἐσωκομματικῆς δημοκρατίας. Οἱ ἀποδιοπομπαῖοι: δογματικοί, ἀναθεωρητές, φιλελεύθεροι, ἀποστάτες, χρεωκόποι, λυσσασμένα σκυλιά, ἀπλῶς σκυλιά, ἀπατεῶνες, λακέδες, ἄθλια ὄργανα, παλιάτσοι, ψοφίμια κ.ο.κ. (εἶναι χαρακτηριστική ἡ εὐγένεια, ἡ ἐφευρετικότητα καί ἡ ἠθικολογική ἀπόχρωση τῶν χαρακτηρισμῶν) πετιοῦνται στό περιθώριο καί τό ἐκάστοτε ἀνανεωμένο «ἀπαράτ» ὑποτίθεται ὅτι θά βαδίσει στό δρόμο τῆς ἀλήθειας καί τῆς ἀρετῆς.¹³ Εἶναι χαρακτηριστικό: ἐκεῖνοι πού ἐπέζησαν ἀπό τίς διαδοχικές ἐκκαθαρίσεις ἦταν οἱ σιωπηλοί, οἱ «συνετοί», αὐτοί πού δέν διακινδύνευσαν ποτέ κάποια ἀντίρρηση ἢ κάποια ἀπόφαση. Αὐτοί διατήρησαν πάντα τό ἡγετικό τους πόστο, γιά νά ξεχαστοῦν στή συνέχεια σύντομα καί ἀπό τοὺς ἀνθρώπους καί ἀπό τήν ἱστορία. (Κλασική περίπτωση, ὁ «θεωρητικός» τοῦ ΚΚΣΕ: ὁ «ἀλήστου μνήμης» Σουσλόφ).

Οἱ κλασικοί ὄρισαν τό κράτος ὡς ὄργανο βίας γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων μιᾶς τάξης. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι ἀνέλυσαν τό φαινόμενο τῆς σχετικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀστικοῦ κράτους, πού ἐπιβάλλεται στήν κοινωνία διασφαλίζοντας μ' αὐτό τόν τρόπο τά συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης. Τό σοσιαλιστικό κράτος αὐτονομήθηκε ἀπό τήν κοινω-

νία, καί λειτούργησε στό ὄνομά της, ὡς ἓνα σημεῖο πρὸς τό συμφέρον τῆς ἐργατικῆς τάξης καί στήν πορεία ὡς ἐμπόδιο στή σοσιαλιστική οἰκοδόμηση, ὡς ἐχθρός τοῦ λαοῦ, ξένο πρὸς τήν κοινωνία σώμα.

Τό ἱστορικά ἀνέκδοτο αὐτό φαινόμενο διερευνᾶται συχνά μέ παλαιά κριτήρια. Πολλοί βλέπουν στήν ἐξέλιξη τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» κράτους καί τῶν «σοσιαλιστικῶν» κοινωνιῶν τήν παλινόρθωση τοῦ καπιταλισμοῦ, τούς «νέους τσάρους», μιά νέα μορφή κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, κλπ. Οἱ ἐκτιμήσεις αὐτές εἶναι προϊόντα πολιτικοῦ φανατισμοῦ. Τό φαινόμενο πού ἐξετάζουμε εἶναι νέο καί ἰδιότυπο. Σήμερα στίς «σοσιαλιστικές» χώρες δέν ὑπάρχει τάξη, κάτοχος τῶν μέσων παραγωγῆς, πού ὄργανό της θά ἦταν τό κράτος. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, τό κράτος δέν εἶναι ὄργανο τῆς ἐργατικῆς τάξης γιατί ἡ τάξη αὐτή ἔχει μόνο ἑμμεσες προσβάσεις στόν κρατικό μηχανισμό καί στίς ἀποφάσεις του. Τό νέο διευθυντικό στρώμα δέν εἶναι κάτοχος μέσων παραγωγῆς. Ὡστόσο ἔχει ἓνα προνομιοῦχο ρόλο στήν ὀργάνωση καί στή διεύθυνση τῆς παραγωγῆς, στήν κατανομή τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, στήν ἀσφάλεια καί στήν ἄμυνα.¹⁴ Οἱ προνομιοῦχες καί ἱστορικά ἀνέκδοτες αὐτές σχέσεις μέ τά μέσα παραγωγῆς βρίσκονται στή βάση τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος. Καί φυσικά οἱ προνομιοῦχες αὐτές σχέσεις μεταφράζονται σέ κοινωνικά καί οἰκονομικά προνόμια. (Ὁ γραβατοφόρος γραφειοκράτης στό σοβιετικό φιλμ *Τό Πρίμ*, ἀπευθυνόμενος στούς κακοντυμένους ἐργάτες, λέει μέ κάποια ἀμήχανη ἐνοχή: «Δέν εἴμαστε δά καί καπιταλιστές!»). Ἡ πρόσφατη ἱστορία μᾶς ἔδειξε ὅτι ἓνα στρώμα δέν χρειάζεται νά κατέχει σάν ἰδιοκτησία τῶν ξεχωριστῶν μελῶν του τά μέσα παραγωγῆς, γιά νά ἔναι προνομιοῦχο: φτάνει γι' αὐτό νά διαχειρίζεται προνομιακά, στό ὄνομα τῆς κοινωνίας, τά μέσα παραγωγῆς καί τόν κοινωνικό πλοῦτο.

Ἡ νέα ἱστορική σχέση κράτους - ἐργατικῆς τάξης ἐξέθρεψε νέες ἀνέκδοτες ἀντιθέσεις. Σέ ἀκραῖες περιπτώσεις, ἡ ἐργατική τάξη ἐξεγειρόταν ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς ἐργατικῆς τάξης. Καί τότε εἴτε ἀντιμετωπιζόταν μέ τή βία τῶν ὄπλων (Πολωνία, 1956, 1970) εἴτε τό διευθυντικό στρώμα ὑπο-

χρεωνόταν σέ παραχωρήσεις, πού δέν ἔλυναν, ἀλλά διαιώνιζαν τό πρόβλημα (Πολωνία, 1980). Ἄλλά θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτό.

Ἔτσι, μέσα ἀπό τίς περιπέτειες καί τά ἀπρόοπτα τῆς ἱστορίας, τό προσωρινό μονιμοποιήθηκε μεταλλασσόμενο, καί τό συμπτωματικό ἐνσωματώθηκε στή δυναμική τῶν γεγονότων. Τό προσωρινό μονιμοποιήθηκε: ἀπό ἐξωτερική καί συμπτωματική μεταλλάχθηκε σέ ἀναγκαία καί ἐνεργό μορφή τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἀντίστοιχα, ἡ ἀφετηριακή ἰδεολογία (ὁ λενινισμός) κάλυπτε τώρα καί κατοχύρωνε νέες, ἀλλοτριωμένες μορφές τοῦ κοινωνικοῦ εἶναι. Καί ἡ ἀναντιστοιχία μορφῆς καί περιεχόμενου ὀδηγοῦσε ἀναγκαῖα στήν στρέβλωση τῆς μορφῆς: τοῦ λενινισμοῦ – πού προσαρμοζόταν ἐκλεκτικά στίς συνθήκες. Ἀντίστοιχα, θεσμοί ἐπαναστατικοί στήν ἀφετηρία, ὅπως τά σοβιέτ, οἱ ἐκλογές μέ καθολική ψηφοφορία, ἡ λαϊκή δικαιοσύνη κλπ., γίνονταν βαθμιαῖα συντηρητικοί, κάτω ἀπό τό ἔμβλημα τοῦ σοσιαλιστικοῦ. Τό καθετί –κατά τή διαλεκτική– μπορεῖ νά μετατραπῆ στό ἕτερο ἢ καί στό ἀντίθετό του. Κανείς μαρξικός ἀγιασμός δέν ἐγγυᾶται τό ἀναπαλλοτρίωτο τῆς θεωρίας τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τό διευθυντικό στρώμα, ζώντας καί δουλεύοντας σέ μιά σχετική ἀπόσπαση ἀπό τό κοινωνικό σῶμα, παράγει βαθμιαῖα τήν ἰδεολογία του. Τελικά βρῆσκει ἐγκλειστο στήν περιοχὴ ἑνὸς ἰδεολογικοῦ λόγου, πού ἔχει θλιβερά χαρακτηριστικά: ἀοριστολογία, ἀποφυγὴ τοῦ συγκεκριμένου, ὑποβάθμιση τῆς θεωρίας σέ ἐπίπεδη γενικολογία, πραγματισμό, πατερναλιστική γλώσσα, ἠθικολογία, ἀπολογητική. Τό νέο στρώμα, ἀπό τήν ἄλλη, πιστεύει στήν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξῆς του, στόν πρωτοποριακό χαρακτήρα του, στήν ὀρθότητα τοῦ λόγου του. Πιστεύει ὅτι εἶναι ὁ προνομιακός κληρονόμος καί θεματοφύλακας τῆς ὀρθοδοξίας. Τό ἀμετακίνητο συγχέεται μέ τό ὀρθόδοξο. Ἀλλά ἡ μεταβαλλόμενη πραγματικότητα γεννᾷ ἀπρόβλεπτες ἀντιθέσεις, πού ἡ παγιωμένη «ἀλήθεια» δέν ἐπιτρέπει νά ξεπεραστοῦν μέ τήν κριτική ἀντιπαράθεση.

Γιὰ νά ἀμυνθεῖ, τό κυρίαρχο στρώμα δημιουργεῖ ἕνα τοῖχο μπροστά στίς διαφορετικές ἀντιλήψεις. Ἔτσι οἱ ἄλυτες ἀντιθέσεις ὀδήγησαν συχνά σέ μιά ἐπιστροφή σέ προσοσιαλιστικές ἰδεολογίες: στό θρησκευτικό μυστικισμό, στό φιλελευθερισμό ἢ στόν κοινωνικό μηδενισμό. Ἡ δῆθεν μαρξιστι-

κή ὀρθοδοξία ἐκτρέφει μ' αὐτόν τόν τρόπο τή δεξιά της ἄρνηση.¹⁵ Καί μέσα στό κλίμα τῆς γενικευμένης δυσπιστίας (πού τήν ἐπιδεινώνει ἡ ἀπουσία κοινωνικῆς κριτικῆς), τό λόγο ἔχει πλέον ἡ ἀστυνομία καί ἡ δικαιοσύνη. Θεωρητικά βέβαια, ἡ κριτική εἶναι πάντα, ὄχι μονάχα δικαίωμα, ἀλλά καθήκον, ἀρκεῖ μόνο νά μὴν ξεπερνᾶ τά προκαθορισμένα πλαίσια.

Οἱ συνθῆκες αὐτές ὑπονόμευσαν τήν ἴδια τή σοσιαλιστική οἰκοδόμηση, τή σοσιαλιστική ἰδεολογία καί τή διαμόρφωση ἑνός νέου τύπου ἀνθρώπου, τοῦ σοσιαλιστικοῦ ἀνθρώπου, πού θά ἀποτελοῦσε τήν ἄρνηση τοῦ ἀνθρώπου-ἀστοῦ, καί θά προσωποποιοῦσε τήν πραγματωμένη ἐνότητα τοῦ ἀτόμου μέ τό σύνολο. Ὁ ἀστικός ἀτομισμός μεταλλάσσεται τώρα σέ νέες μορφές, πού ἐπικαλύπτονται ἀπό τήν ἰδεολογική ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς προσφορᾶς. Ἡ ἀστική ματαιοδοξία κρύβεται τώρα μέ νέο πρόσωπο πίσω ἀπό τό στέλεχος καί τόν ἡγέτη. Ὁ κονφορμισμός, πού ἦταν πάντα τό ἀντίθετο τῆς κοινωνικῆς τόλμης, ἐμφανίζεται τώρα μέ τή μορφή τῆς σύνεσης καί τῆς σιωπῆς, πού ἐπικαλύπτεται ἀπό τήν ἐπίκληση τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καί τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας. Οἱ παραμορφωμένες σοσιαλιστικές σχέσεις γεννοῦν τίς μικροαστικές ἀρετές, καί πρῶτα ἀπ' ὅλα τήν ἀντίφραση ἀνάμεσα στό λόγο καί στήν καθημερινότητα, τήν ἀντικατάσταση τῆς διαλεκτικῆς ἀπό τήν ἠθική. Καί πέρα ἀπό τά στελέχη, ὁ πολὺς λαός ἀγωνίζεται γιά τά ὑλικά ἀγαθά, μέ νόμιμα ἢ καί μέ παράνομα μέσα (μαύρη ἀγορά, λαθρεμπόριο συναλλάγματος, μπαξίσι, κλοπή, διπλές ἀπασχολήσεις, παραοικονομία, κλπ. κλπ.).

Ὁ Μάρξ ἔγραψε κάποτε ὅτι ἡ κριτική δέν εἶναι τό πάθος τοῦ κεφαλιοῦ, ἀλλά τό κεφάλι τοῦ πάθους. Ἡ κριτική, γιά τόν Μάρξ, εἶναι ὄπλο. Ἀντικείμενό της εἶναι ὁ ἐχθρός, πού δέν θέλει νά ἀνασκευάσει, ἀλλά νά ἐκμηδενίσει. Καί σέ ἄλλη περίπτωση –ὅπως σημειώσαμε ἤδη– ἔγραψε ὅτι οἱ προλεταριακές ἐπαναστάσεις κάνουν ἀδιάκοπη κριτική στόν ἑαυτό τους, καί περιγελοῦν μέ ὠμή ἀκρίβεια τίς μισοτελειωμένες δουλειές, τίς ἀδυναμίες καί τίς ἐλλεινότητες τῶν πρώτων τους προσπαθειῶν. Ἄν παρακολουθήσει κανεῖς τίς σημερινές κριτικές, θά δεῖ ὅτι τά πολιτικά καί τά κοινωνικά αἷτια καλύπτονται ἀπό μίαν ἄχρωμη ποσότητα βερμπαλισμοῦ, ἐμπειρισμοῦ καί ἠθικολογίας.¹⁶

Ἄλλά σοσιαλισμός δέν εἶναι μόνο ἡ δικαιότερη κατανομή τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, ἡ ἐξαφάνιση τῆς ἀνεργίας καί τῆς πείνας καί ἡ ἀμβλυνση τῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν. Ὁ σοσιαλισμός πρέπει νά εἶναι ταυτόχρονα ἡ ἐπαναστατικοποίηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς: τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων, τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τή φύση, τοῦ σχολείου, τῆς δικαιοσύνης, τῶν σχέσεων τῶν δύο φύλων, τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῶν κοινωνικῶν καί τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων. Προϋπόθεση πρώτη: ἡ κοινωνικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς, ἄρα ἡ «κοινωνία τῶν ἐλεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγῶν» (Μάρξ).

Σκιαγραφήσαμε ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῶν ποτέ «σοσιαλιστικῶν» κοινωνιῶν. Φυσικά ἡ κατάσταση σέ ὅλες τίς χῶρες δέν εἶναι ταυτόσημη, καί τά χαρακτηριστικά αὐτά δέν εἶναι κατ' ἀνάγκην παγιωμένες καταστάσεις. Εἶναι ἱστορικά δεσπόζουσες μορφές. Προσπαθήσαμε νά ἐρμηνεύσουμε αὐτά τά χαρακτηριστικά μέ τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στή βάση καί στό ἰδεολογικό καί πολιτικό ἐποικοδόμημα, καί νά ἀποφύγουμε δύο ἀκραιῆς μονομέρειες: τήν ἀντίληψη γιά τό μονοσήμαντο καθορισμό τοῦ ἐποικοδομήματος ἀπό τή βάση ἢ, ἀντίστροφα, τή συνήθεια νά ἐρμηνεύονται τά ἀρνητικά τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ» μέ τήν προσφυγή μόνο στίς μορφές τῆς ἰδεολογίας καί τοῦ δικαίου.¹⁷

Οἱ στρεβλωμένες σχέσεις παραγωγῆς καί ἡ ἀλλοτρίωση τῶν σχέσεων κράτους-πολιτῶν, μέσα σέ μιά δύσκολη διεθνή συγκυρία, ὀδήγησαν, γύρω στό 1950, σέ μιά ἰδιαίτερη ὄξυνση τῆς κατάστασης στή Σοβιετική Ἑνωση καί στίς λαϊκές δημοκρατίες. Ὁ θάνατος τοῦ Στάλιν ἔδωσε τήν εὐκαιρία γιά ἐκτόνωση τῶν ἀντιθέσεων, μέσα ἀπό μιά κριτική ἐκτίμηση τῆς πορείας τοῦ σοσιαλισμοῦ καί μιά προσπάθεια γιά ἐπανόρθωση τῶν λαθῶν.

Κανονικά, σέ μιά σοσιαλιστική χώρα, ἡ ἐπανόρθωση τῶν σφαλμάτων καί τῶν ἀποκλίσεων θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑπόθεση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί γενικότερα τοῦ λαοῦ, πού μέ τήν κριτική καί τή ρυθμιστική του παρέμβαση θά ἀποκαθιστοῦσε τούς ὅρους γιά μιά κατά τό δυνατόν αὐθεντική σοσιαλιστική ζωή. Ἄλλά ἐδῶ τό πρόβλημα περιορίστηκε στήν καθοδήγηση τοῦ κόμματος, πού καθόρισε καί τά ὅρια τῆς κριτικῆς καί τῶν ἀλλαγῶν.

Τό πρόβλημα περιορίστηκε στις «παραβιάσεις τῆς σοσιαλιστικῆς νομιμότητας» καί ἡ ἐρμηνεία μιᾶς ἱστορικῆς πορείας 30 χρόνων ἀνάχθηκε στό φαινόμενο τῆς προσωπολατρίας. Ἡ εὐθύνη γιά τά ἀρνητικά τῆς σοσιαλιστικῆς πραγματικότητας ἀποδόθηκε, σύμφωνα μέ τή λογική τῆς θεωρίας, στόν Στάλιν, ἔγιναν οἱ «ἀπαιτούμενες ἀλλαγές» στήν καθοδήγηση, καί τό θέμα βασικά εἶχε «ρυθμιστεῖ». (Ὁ ἐπίφοβος Μπέρια κατηγορήθηκε, πρὸς δόξαν τῶν ἀντισταλινικῶν μεθόδων τῶν διαδόχων, σάν πράκτορας τοῦ ἐχθροῦ, καί ἐκτελέστηκε χωρίς δίκη). Ἡ «λύση» λοιπόν δόθηκε ἀπό τήν κορυφή τῆς πυραμίδας, ἀπό τήν ἀποψη καί τή λογική τῆς ἡγεσίας, μέ βάση τό συμφέρον τοῦ διευθυντικοῦ στρώματος, τοῦ ὁποίου ὁ ρόλος δέν ἔπρεπε νά ἀμφισβητηθεῖ. (Οἱ συνεργάτες τοῦ Στάλιν, μέλη τοῦ Π.Γ., ὑπουργοί, στρατηγοί κλπ. δέν εἶχαν εὐθύνη, γιατί τήν ἱστορία τήν εἶχε δημιουργήσει ὁ Ἕνας, ὁ ὑπεράνθρωπος. Τό μόνο κακό ἦταν ὅτι ὁ σύγχρονος μέγας ἀνδρας ἔτυχε νά ἔχει μορφή Ἑωσφόρου!)¹⁸.

Καί τώρα μπορεῖ νά ρωτήσῃ κανεὶς ἀφελῶς: Ἡ ἐννοια τῆς προσωπολατρίας εἶναι ἐννοια μαρξιστική; Ἡ ἀπάντηση θά εἶναι ἀρνητική. Πρῶτο, γιατί σάν ἐννοια εἶναι ἀνύπαρκτη στό ἐννοιολογικό ὄπλοστάσιο τοῦ μαρξισμοῦ· καί, δεύτερο, γιατί καί ἂν θελήσουμε νά τή νομιμοποιήσουμε δέν μπορεῖ νά ἀποκτήσῃ μαρξιστικό περιεχόμενο: κατά τόν ἱστορικό ὕλισμό, δημιουργοί τῆς ἱστορίας εἶναι οἱ λαοί μέσα ἀπό τήν πάλη τῶν τάξεων· ἄρα τά ἄτομα δέν κάνουν τήν ἱστορία, ὅσο κι ἂν ἡ δύναμή τους πολλαπλασιάζεται μέσα ἀπό τόν ἔλεγχο τοῦ κρατικοῦ καί τοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ.

Ἡ θεωρία τῆς προσωπολατρίας περιόρισε τό πρόβλημα στό ἐπίπεδο τοῦ δικαίου καί τῆς ἠθικῆς, καλύπτοντας τίς κοινωνικές καί τίς πολιτικές διαστάσεις του, πού εἶναι καί οἱ βασικές. Ἔτσι τό μυστικοποίησε ἀντί νά τό ἐρμηνεύσει. Ἡ θεωρία βρέθηκε γιά ἄλλη μιά φορά «μέ τό κεφάλι κάτω» (Μάρξ), ἔγινε ὄργανο τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητας καί τῶν συμφερόντων μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας. Ὁ μαρξισμός ὑποβιβάστηκε στό ρόλο τοῦ δημιουργοῦ φενακισμένης συνείδησης.

Ἡ «θεωρία» τῆς προσωπολατρίας ἦταν μιά ἰδεολογική κατασκευή πού διευκόλυνε τή διαιώνιση τῶν στρεβλῶν «σοσιαλιστικῶν» σχέσεων μέ μι-

κροβελτιώσεις στή μεθοδολογία (συλλογικότητα) και στον τρόπο άσκησης τής κρατικής βίας. Έτσι ή θεωρία και ή πρακτική πού συνδέεται μέ τήν προσωπολατρία: (1) δέν διερεύνησε τό σύνολο τών γεγονότων, άρα δέν απέκάλυψε και δέν έθεσε συνολικά τό πρόβλημα· (2) δέν προσδιόρισε τό χαρακτήρα τών αλλοιώσεων του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής, του ιδεολογικού, του πολιτικού και του νομικού του έποικοδομήματος, και ειδικά του Κράτους και της κρατικής πρακτικής· (3) δέν έρμήνευσε θεωρητικά τό φαινόμενο, μέ βάση τό χαρακτήρα και τούς όρους τής γένεσής του· (4) δέν προσδιόρισε τό χαρακτήρα τών σχέσεων παραγωγής, τήν κοινωνική δομή τής σοβιετικής κοινωνίας, και τό χαρακτήρα και τό ρόλο του διευθυντικού στρώματος· (5) περιορίστηκε νά καταγγέλλει γεγονότα και πρακτικές πού σχετίζονταν μέ τό νομικό έποικοδόμημα ή μέ τή σοσιαλιστική ήθική, χωρίς νά έρμηνεύει αυτά τά γεγονότα μέ βάση τήν κοινωνική κατάσταση και τίς μορφές τής ταξικής πάλης. Τέλος, οί αλλαγές πού πραγματοποιήθηκαν ήταν έπιφανειακές, και δέν έθιξαν τό συγκεντρωτισμό, τίς διοικητικές μεθόδους, τήν αποξένωση τών μαζών από τήν πολιτική, και τά προνόμια του διευθυντικού στρώματος. Τήν ώμή βία τήν αντικατέστησε μετά τό 1956 ή σιωπηλή, ύπουλη περιθωριοποίηση ή και ό νομότυπος διωγμός εκείνων πού δέν έννοούσαν νά προσαρμοσθούν «στον καλύτερο τών δυνατών κόσμων».

Έτσι ή έντελώς συμπτωματική ύπαρξη ενός ανθρώπου μέ όρισμένες ιδιότητες καθόρισε, κατά τή «θεωρία» αυτή, τήν πορεία τής πρώτης σοσιαλιστικής χώρας επί 30 χρόνια, και προσδιόρισε τά άρνητικά στοιχεία του κοινωνικού βίου της. Στίς συνθήκες εκείνης τής έποχής, ή άναγωγή τής ιστορίας στό πρόσωπο δέν ήταν λάθος. Ήταν μιά πολιτική πράξη υπεύθυνων «ήγετών», πού δέν απέβλεπε στήν έπαναστατική λύση τών αντιθέσεων, αλλά στή συγκάλυψή τους· πού δέν απέβλεπε στό νά κινητοποιήσει τίς μάζες, αλλά νά τίς κρατήσει έξω από τήν πολιτική, γιά νά διαφυλάξει μ' αυτό τον τρόπο τήν ύπόσταση και τό ρόλο του διευθυντικού στρώματος. Ο πραγματικός χαρακτήρας του προβλήματος δέν έπρεπε νά προσδιοριστεί, και οί πραγματικές αίτίες του δέν έπρεπε νά αποκαλυφθούν. Οί «θεωρητικοί» είχαν γίνει γιά άλλη μία φορά ύπηρέτες τών «πολιτικών».

Σημειώσαμε ότι η έννοια της προσωπολατρίας δεν υπάρχει στη μαρξιστική θεωρία και δεν συμβάλλει στη γνώση, αλλά στο φρενακισμό της πραγματικότητας. Όπως γράφει ο Althusser, «μᾶς αφήνει μέσα στη νύχτα»¹⁹. Και καθώς δηλώνει και ο ὅρος (λ α τ ρ ε ί α), η «θεωρία» αυτή επαναφέρει, στις συνθήκες του σοσιαλισμοῦ, προσωπολατρικές πρακτικές και τὸ ἄστικό δόγμα ὅτι τὰ ἄτομα δημιουργοῦν τὴν ἱστορία. Ἀπό γνωσιολογική ἄποψη μᾶς επαναφέρει στή μυθολογική ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία. (Φυσικά προσωπολατρία ὑπῆρξε και ὑπάρχει. Μόνο πού εἶναι ἐπιφαινόμενοι: καρπὸς στρεβλωμένων σοσιαλιστικῶν σχέσεων. Σάν τέτοια βέβαια ἀντεπιδρᾶ στήν κοινωνική ζωή, συμβάλλοντας στήν παραπέρα ἐνίσχυση τῶν ἀποκλίσεων και στήν ἐνίσχυση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπιφαινόμενου, πού ἔχει ἤδη μεταμορφθεῖ σέ στοιχεῖο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς).

Ἔτσι ἡ «θεωρία» και ἡ πρακτική τῆς προσωπολατρίας νόθευσαν παραπέρα τὴν κοινωνική και τὴν πολιτική ζωή, γιατί παρεμπόδισαν τὸ ξεπέρασμα τῶν δημιουργημένων ἀντιθέσεων. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἐνίσχυσαν τὸ διαλεκτικό ζευγὸς οἰκονομισμός - ἀφηρημένος οὐμανισμός. Στὴ νέα αὐτή φάση ἔπρεπε νὰ ἀποφευχθεῖ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ πολιτική ἀνάλυση. Λόγοι τακτικῆς ἐξάλλου, ἀλλά και προπαντός ἀντικειμενικές ἀνάγκες, ὄδηγοῦσαν στήν ὑπερτίμηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα. Ὁ οἰκονομισμός - ὑποτίμηση τοῦ πολιτικοῦ, ἀποσύνδεση τοῦ οἰκονομικοῦ ἀπὸ τὸ πολιτικό, ταύτιση ἑνὸς ὀρισμένου οἰκονομικοῦ ἐπιπέδου μέ τὸν ἀναπτυγμένο σοσιαλισμό- ἐνισχύθηκε στή συγκεχυμένη αὐτή περίοδο.²⁰ Ὁ οἰκονομισμός φυσιολογικά ἐμφανίστηκε μέ τὰ «ἀδελφάκια» του, τὸν πατερναλισμό και τὸν ἀφηρημένο ἀνθρωπισμό. Ὅποιος ἀμφιβάλλει ἄς διαβάσει τὰ κείμενα τῆς περιόδου. Θά δεῖ τότε πόσο δεσπάζει σ' αὐτὰ ἡ γλώσσα τῆς οἰκονομίας, ἡ συνακόλουθη καθηκοντολογία γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγή, και τὰ λυρικά σχετικά μέ τὸν Ἄνθρωπο, τὴν Εἰρήνη κλπ., και πόσο ἡ γλώσσα τῆς πολιτικῆς ἀνάλυσης τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ. Εἶναι βέβαια γνωστό ὅτι ἡ ἄστική ἰδεολογία εἶναι βασικά οἰκονομίστικη. Ἀλλά ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησῆς της μπορεῖ νὰ τὴ συναντήσῃ, προχωρώντας ἀπ' τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση τοῦ ἱστορικοῦ Γίγνεσθαι.